ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТДАВЛАТАГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

«Фермер хўжалигини бошқариш» факультети

«Фермер хўжалигини бошқариш» кафедраси

Битирув малакавий иши

МАВЗУ: "ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШДА ЭКОНОМЕТРИК УСЛУБЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ”

Бажарди: IV – босқич 35 гуруҳ талабаси

Ҳ. Мамадалиев

Илмий **раҳбар, и.ф.д, проф.** **А**. Абдуғафоров

Тақризчи, доцент **Ҳ. Қувноқов**

Битирув малакавий иши кафедрада муҳокама килинди ва ҳимояга тавсия этилди.

Кафедра мудири,

______ проф.Саматов. Ғ.А.

« __» _______2010 йил

Фермер хўжалигини бошқариш факультети декани, доцент

___________Абдувосиқов А.

« _ » ____________ 2010 йил

ТОШКЕНТ-2010

МУНДАРИЖА

КИРИШ..

1-Боб Фермер хўжаликларининг моҳияти ва ташкилий-иқтисодий асослари ....

1.1 Фермер хўжаликларининг моҳияти ва унинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни...

1.2. Фермер хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари............................ ....

П-Боб Фермер хўжаликлари фаолиятини самарали ташкил этишнинг назарий жиҳатлари..

2.1. Фермер хўжаликлари фаолиятини самарали ташкил этиш

2.2 Фермер хўжаликларининг иқтисодий ресурслар билан таминланганлик даражасини баҳоловчи кўрсаткичлар.............

Ш-Боб Фермер хўжаликлари фаолиятини оптималлаштиришда эконометрик усулларни қўллаш...

3.1. Тошкент вилояти Чиноз тумани фермер хўжаликларининг иқтисодий кўрсаткичларининг эконометрик таҳлили....................

3.2 Фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни оптималлаштириш..

Хулоса ва таклифлар...

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.. ....

каби йирик хўжаликлардан асосий фарқи ва устунлик томони эса фермернинг ишлао чиқариш воситалари билан бевосита бирикувида, яъни мулк ва меҳнат натижаларини тасарруф этиш бўйича масалаларни мустақил ҲШ1 этишидадир.

Фермер хўжалиш қишлоқ хўжалигида хўжалкй юритиш-нинг шаклларидан бири сифатида ўзига хос бўлган ижтимоий-*псШ<,х10пт,* та1шшлий-шш1годош ва ҳуқуқий хусусияушргаэкч бўлиб, буни қуйидаги чизмада яққолроқ кўриш мумкин(^*-чизма).

Фермер хўжалигини юритишдан кўзда тутилган мақсад, фермер манфаати томонидан туриб ёндашсак, ичқи истеъмол ва товар маҳсулоти ишлаб чиқариш", шунингдек бошқа кўп қир-рали фаолияти орқали ўзи ва оиласининг моддий фаровонлиги-ни таъминлашдан иборатдир.

1.	ИЖТИМОПИ-ПСНХОЛОГНК жиҳятдян	Жнмнятнннг бошляцғнч бўғннн - онлн ва унга хос бўлгнн яхлоклй -тярбнявий қядрнятлярга ҳямдн шахсии мннфаисдорлиь', хусуспИ тшш|ббуско|>лнк ва тадбиркорлик эркинлнгигн таянувчи аҳолШшнг ижтнмоий қатлами
2.	Тяшкилин-ҳуқуқпй жиҳнтдян	Юрнднк шихс мақомига (уз бялянсн, ҳнсоб рақямп, муҳрн вя бошқ.) эга бўлшнц шнрт
3.	Меҳнат. муноснбятларн жиҳятндан	Хўжаликда пъзоляр мсҳняти бнлнн бнргаликда ёллннма мехннтдан ((юйдаляннш мумкнн
	;■»;;:-№'. '.»*^..(.1и;1 иуналишн жиҳатндлн	Иг.';;яГ; ч;;ц;!;'.Ш;1 қ»:с.\;.1м Нчкн ;и. ил.мол.а 11н ;;сос.'Ш 1;;>:юрП1 пўналтнрплган товлр хўжшшги
5.	Мулкнй муносабнтлнр жнҳятнднн	■ ишляб чнқариш воснталарнга хусуснн мулкчнлнк; ■ ер мапдонн узоқ муддатлн нжнрлга (онг кампда 10 ннлдан узоғн бнлан 50 йнлглчн) бернлади, нжлрн мудднтпдн нжара ҳуқуқшш мерос кнлнб колднрнш мумкнн
(> .	хўжнлнк юрптнш учўн нжрятнлнднпш ;;р майдони ҳнжмп жнҳятндян	Хўжалнк юритнш учун яжратнляднглн ер мандони ҳажмишшг кунн чегарнсн: - ғалла ва пнхтн егиштпришга нхтисослишгнндн камндн 10 гектар; Ь. - боғдорчнлнк, узумчнлик вл сабзпвсгг>полияч11ликда камида 1 гектяр; - чорвачилнкда камида шартли 30 бош чорва молн бўлгаи тякдирдп ҳар бир шартлн бош мол учун внлоиглар ва худудларга қараб 0,3 —0,45 гектардян (ляЛми срлярдя 2 гситяр).

4.-чнзма. Фермер хўжалигииинг хусуенятлари '*'

Фермер хўжалигининг асосий вазифаси қишлоқ аҳолисики фойдали меҳнат ва тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш орқали ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишга эришиш ҳамда шу асосда энг кам сарф-харажат бирлиги эвазига маҳсулот етиштиришни ҳар томонлама кўпайтиришдан иборат. Фермер хўжалиги мустақил хужалик юритиш субъекти сифатида ўзига хос бўлган маълум бир тамойилларга таянади:

1) Фермер хўжалиги ихтиёрийлик асосида тузилади, яъниг фермер хўжалиги аъзолари ўз хоҳишлари, манфаатлари ва имко-ниятларидан келиб чиқиб хўжаликни ташкил этадилар. Улар ишлаб чиқариш йўналишларини белгилаш ва ўзлаштириш, бошқа хўжа-ликлар ва давлат органлари билан муносабатларни ҳам ^стақил р^ганЖамалга оширадилар. Қисқача қилиб айтганда фермерлар тўлиқ танлов ва тадбиркорлик эркинлигига таянадилар.

2) Фермер хўжалигида мулк эгалиги ҳуқуқи алоҳида хусу-сиятга эга. Фермер хўжалигидаги мол-мулк шу хўжалик аъзола-рининг хусусий мулки бўлганлиги туфайли, улар бу мулкнинг яхши сақлаииши ва кўпайио борипшдан манфаатдордирлар. Бу эса фермерларда мулкдан оқилона фойдаланиш кўникмасини ҳосил қилади. Ер майдонининг 50 йилгача муддат билан ижарага, ижа-ра мудцатида ижара ҳуқуқини мерос қилиб қолдиршц билан бе-рилиши эса ер ресурсларкпДн унумли фойдаланиш, тупроқ таркиби ва ҳосилдорлигини мугтасйл ошириб боришга рағбат яратади.

3) Фермер алоҳида статусга эга шахс сифатида юзага чиқади, яъни бунда ўз меҳнати билан ишлаб чиқариш жараёни-да иштирок этувчи меҳнаткаш, юқори фойда олишни кўзлаб ўз мол-мулкини таваккалчилик аеосида ишлаб чққариигга игалб^ этган тадбиркор ва маълум бир интелектуал - қобилиятга эга бўлган бошқарувчи бир шахс тимсолида мужассамланади.

4) Фермер хўжалигида меҳнатнинг характери ҳам ўзига хос хусусият касб этади. Аграр ишдаб чиқаришнинг доимий равишда жонли организмлар билан боғлиқ ҳолда юритилиши, бу соҳада ишлаб чиқаришга ҳақиқий жавобгарлик ҳисси билан ёндашуйчи, унинг натижаларидан бевосита

манфаатдор шахс-лар пеҳнат қилиши лозимлигини кўрсатади. Фермер фақат унинг ўзи ва оиласининг фаровонлигини таъминлашга йўнал-тирилган эркин, ижодий меҳнатдагина ўзини^г қобилиятлари ва маҳоратини тўлалигича намоён эта олади./
5) Фермер хўжалигини асосини жамиятнинг бошланғич бўғини - оила ташкил этади. Оилавий хўжаликда ўзгача ижти-моий ва маънавий муҳит мавжуд бўлиб, бу ерда ҳар бир шахс-нинг манфаати бутун оила манфаати билан қўшилиб кетади. Бунда меҳнат жамоаси вакилларининг бир-бирига бўлгаи ишон-чи юқоршшги сабабли, ҳар бир киши умумий оила фаровонлиги йўлида виждонан ва сифатли "маҳнат қилади, меҳнат ва унинг натижаларини қадрлашга ўрганади, ўзаро ёрдам ва шахсий жа-вобгарлик хислатларига мослашади.
Фсрмер хўжалиги ўзига хос маънавий ва аҳлоқий қадри-

каби йирик хўжаликлардан асосий фарқи ва устунлик томони эса фермернинг ишлао чиқариш воситалари билан бевосита бирикувида, яъни мулк ва меҳнат натижаларини тасарруф этиш бўйича масалаларни мустақил ҲШ1 этишидадир.
Фермер хўжалиш қишлоқ хўжалигида хўжалкй юритиш-нинг шаклларидан бири сифатида ўзига хос бўлган ижтимоий-*псШ<,х10пт,* та1шшлий-шш1годош ва ҳуқуқий хусусияушргаэкч бўлиб, буни қуйидаги чизмада яққолроқ кўриш мумкин(^*-чизма).
Фермер хўжалигини юритишдан кўзда тутилган мақсад, фермер манфаати томонидан туриб ёндашсак, ичқи истеъмол ва товар маҳсулоти ишлаб чиқариш", шунингдек бошқа кўп қир-рали фаолияти орқали ўзи ва оиласининг моддий фа4.2. Фермер хўжаликларшшвг ташкилий-иқтисодий «аг ^х^^яЙасослари
Ҳар қандай хўжалик юритиш шакли муайян бир ижтимо-ий-иктисодий тизимда вужудга келиш ва ривожланиш жараё-нида ташкилий иктисодий/ч(уқуқий, ижтимоий ва психологик характердаги бир қатор ойиллар таъсирида шаклланиб, ўзига йўл очиб боради.
Фермер хўжалигинйнг вужудга келиши ва шаклланиши-да унинг ташкилий-иқтисодий асослари муҳим аҳамият касб этади. Амалдаги қонунчиликка кўра фемер хўжалиги ташки-лий-ҳуқуқий жиҳатдан:
- хўжалик аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асос-ланган;
- ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкалари-дан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқа-риши билан шуғулланувчи;
- ўз номи ўйиб ёзилган ҳамда герб тасвири туширилган муҳрга ҳамда штампга эга, юридик шахс мақомидаги;
- банк муассасаларида ҳисоб-китоб/ ва бошқа ҳисоб вара-қалар очадиган; —«-*»
- тегишли давлат органларида рўйхатдан ўтган;
- бошқа корхоналар, ташкилотлар, бирлашмалар ҳамда муассасалар билан ўзаро тенг ҳуқуқли муносабатларга кири-шувчи мустақил хўжалик юритиш субъекти ҳисобланади.
ЎзС >екистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштириш-нинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги фармонида фермер хўжаликларини шакллантиришнинг қуйидаги принципиал қоида-лари белгилаб берилган:
- фермер хўжаликлари қоида тариқасида, тугатиладиган зарар билан ишлаётган, паст рентабелли ва истиқболсиз шир-катлар негизида барпо этилади;
- фермер хўжалиги юридик шахс сифатида, асосан хусу-сий корхона шаклида, кейинчалик улар турли шаклдаги коопе-рацияларга бирлашиш ҳуқуқи билан барпо қилинади;
- ер майдонлари фермерларга танлов асосида эллик йил-гача узоқ мудцатли асосда, ижара муддати давомида мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан ижарага фойдаланиш учун берилади;
- фермер хўжаликларига бериладиган ер майдонлари шир-кат хўжаликларининг балансидан чиқарилади;
- етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ет-казиб бериш ҳамда моддий-техника ресурслари ва хизматларнировонлиги-ни таъминлашдан иборатдир. олиш учун шартномаларни фақат фермер хўжаликларининг ўзлари тайёрлов, қайта ишлаш ҳамда хизмат кўрсатиш корхо-налари ва ташкилотлари билан тўғридан-тўғри тузадилар.
Қишлоқ хўжалигида фермер хўжаЛикларининг бошқа хўжалик юритиш шакллари оилан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида ривожланиши учун мустаҳкам ҳуқуқий-меъё-рий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Бош Қомуси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғриси-да»ги қонунлар, республика Президентнинг бир қатор фармон-лари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, фермер хўжалик-лари_ фаолиятининг мулкий дахлсйзлиги ва тадбиркорлик эр-

Киялигини таъминлашга ҳамда қўллаб-қувватлаш вазифалари-ни амалга оширишга хизмат қилади. '
Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва ҳукумат қарорларида фермер хўжаликларига берилган кафо-латлар, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда рағбатлан-тириш чоралари белгилаб берилади.
Фермер хўжалиги тадбиркорлик фаолиятининг субъекти сифатида қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган бир қатор ҳу-қуқларга эга:
- ишлаб чиқариш фаолиятини ўзига берилган ер участка-сида уставда назарда тутилган доирада ^густақил ташкил этиш;
- етиштирилаётган ва реализация қилинаётган маҳсулот-га мустақил равишда нарх оелгилаш;
- ўзи етиштирган маҳсулотни, шу жумладан бу маҳсулот-ни истеъмолчиларга ўз хоҳиши бўйича реализация килиш ҳуқу-қини тасарруф этиш;
- тадбиркорликдан қону!^ ҳужжатларида белгиланган тар-тибда солиқ солинадиган, чекланмаган миқдорда даромад (фой-да) олиш; ;
«—т*ижарага берувчининг рухсати билан ёки қонунда ёхуд ижара шартномасида назарда тутилган ҳолларда ер участкаси-ни ижарага бериш Ҳ}ъ;уқини кредит олиш учун гаровга қўйиш;
- ўрта ва кичик корхоналар учун берилган имтиёзларнинг барча турларидан фойдаланиш;
- ходимларни ишга ёллаш ва улар билан тузилган меҳнат шартномаларини бекор қилиш.
Шу биЛан бирга фермер хўжалиги ўз зиммасига муайян бир мажбуриятларни ҳам олади:
- ижарага олинган ер участкасини бир йил ичида ўзлаш-тириш, ундан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланиш ва унга зарар етказмаслиқ; „^^-~*~Р~~~7-^Ариза ширкат хўжалиги бошқаруви томонидан ўн куц муд-датда кўриб чиқилиб, хўжаликнинг умумий мажлисига такдим эти-лади. Умумий мажлис тегишли қарор қабул қилади.
Фуқаронинг аризаси ва умумий мажлис қарори фермер хўжа-лигининг бизнес-режаси билан бирга туман ҳокимига юборилади. Ушбу ҳужжатлар туман ҳокими томоюгдан беш кун муддатда ер участикаларшш бериш масалаларини кўриб чикувчи туман комисси-ясига хулоса^эе^зиш учун топширилади. Комиссия ўн беш кун муд-датда ҳужжатлар~Билан танишио чиқади ва бўлажак фермер билан суҳбат ўтказади ҳамда ижарага ер бериш мувофиқдиги ёки мувофиқ эмаслиги ҳақида хулосасини тайёрлайди. Хулосани юқоридаги ҳуж-жатлар билан бирга туман ҳокимига такдим этади.
Туман ҳокими ўн беш кун муддатда такдим қилинган ҳуж-жатларни кўриб чиқиб, фермер хўжалиги юритишучун фуқарога ер участкаси бериш тўғрисида қарор қабул қилади. Туман ҳокими қарори қабул қилингандан сўнг ўн кун муддат ичида ҳокимият-нинг ер тузиш ва ердан фойдаланиш хизмати билан фермер хў-жалиги бошлиғи ўртасида ер ижараси шартномаси тайёрланиб,
имзоланиши лозим.
Шартнома имзолангандан сўнг ўн кун муддатда туман бош ер тузувчиси ва ширкат хўжалиги вакили фермер учун ажратилган
ерни кўрсатади ва уч вусхадаги далолатнома билан тасдиқдайди.
Фермер хўжалиги туман ҳокимлигида давлат рўйхатидан ўтади.
Бунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдага қаро-'рига мувофиқ ушбу тоифадаги хўжаликлар туман ҳокимлигага қуй-
идаги ҳужжатларни такдим этиши лозим:
1. Ариза.
2. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) уму-мий йиғилишининг ёки бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси олий бошқарув органи ёки иш берувчиси (маъмурияти)нинг фермер хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарори.
*• 3. Нотариал тасдикланган Уставшшг иккита асл нусхаси.
4. Давлат божи ёки рўйхатдан ўтиш тўлови тўланганлиги тўғрисида банк тўлов ҳужя*ати (энг кам иш ҳақининг беш бароба-
ри микдорида).
5. Ваколатли шаҳар (туман) ҳокимияти органлари томони-
дан берилган хўжалик номини тасдиқловчи ҳужжат.
6. Хркимият қарори билан ташкил этилган танлов комиссияси-шшг ер участкаси бериш ҳақидаги қарори, товар қшшюқ хўжалига шн-лаб чикаришини ташкил этишшшг бизнес-режаси нусхалари.
7. Мухр ва штампнинг уч нусхадаги эскизи.

Фермер хўжалигини давлат рўйхатидан ўтказиш учун зарур ҳужжатлар бўлажак фермернинг ўзи ёки шартнома асосида туман ҳокимлигининг фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш тўғ-рисидаги қарори ёки рўйхатдан ўтказишни рад этиш тўғрисидаги қарори ариза берувни ариза берган кундан бошлаб 7 (етти) иш кунида, туман ҳокимлигининг фермер хўжалигини давлат рўйха-тига олиш тўғрисидаги қарори билан бир пайтда қабул қилинади. Шундан сўнг туман ҳокимлиги янги ташкил этилган фермерга «Давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида» ги гувоҳнома ва тутйан ҳокимияти муҳри билан тасдиқланган «рўйхатга олинган>> белгисига эса таъсис ҳужжатларини ҳамда муҳр ва штамп тайёр-лашга рухсатномани топширади.
Фермер хўжаликларини ривожлантнришнинг учинчи йўна-лиши, сурункали зарар келтириб ишлаётган ва кам рентабелли 'Т^гдлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиб, тўлиқ фер-мер хўжаликларига айлантирилишидир.
Қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатиб келган хўжалик жа-моа (ширкат) хўжаликларида бошқарувнинг эски иерархик усули сақланиб қолингашшги, мулк эгалиги ҳиссининг деҳқонлардан бего-налашгашшги, ишчаб чиқаришни ташкил этишда инсон омилишют тадбиркорлик ва ташаббускорлик хислатларига эътибор берилмага-ни, шушшгдек, қюшюқ хўжагпгппа хос хусусиятлар т)'файли вужудга келган бошка бир қатор омиллар таъсирида ишлаб чиқариш самара-дорлига кескин пасайиб кетган эди. Узбекистон Республикасининг |<'Қиншоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш 1уғрисида»ги қон}'-шпа асосан 1998 йилда 104 та, 1999 йилда 150 та ва 2000 йилда 84 га сурункасига зарар келтириб ишлаёттан хўжаликлар санацияга гортилди. Аммо, қишлоқ хўжалиги корхоналарини сан^шиялаш жа-раёни кутилган ғютижани-.бермагани сабабли сурункали зарар билан ишлаёлтан ва кам рентабелли хўжаликларш! истиқболда фермер хў-жаликларига айлантириш тажрибаси амалиётга кенг жорий этила бошлади. Ресиублика Вазирлар Маҳкамасшшнг 1999 йил 13 майда-ги 243 — сонли ҳамда 1999 йилда 25 декабрдаги 543-соита^арорлари қабул қилиниши билан Қоракалпогастон Респ^^бликасид/б^та хўяха-лик ўршгда 378 та, С^грдарё вилоятида55}та хўжалик ўрнида 186 та ва Хоразм вилоятиди^ Я\ та хўжалик урнида 472 та жами 103 та фермер хўжаииклар урнида фермер хўжаликлари ташкил этилди.
Республикада с>рункали зарар келтириб ишлаётган истиқ-болсиз ва кам рентабелли хўжаликларни санациялаш амалиётидан воз кечиб, уларни босқичма-босқич фермер хўжаликларига айлан-тириш истиқболли йўналиш сифатида қаралмоқда. Хусусан, 2002 йилнинг 5 январида қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 8-сонли «~~Қншнюқ хўжаликларига ай~~ладтд~~рит чор~~а-дадбирларидуғ> ■риеида&£и қарори бу соҳада янги имкониятлар яратди. Ушбу қарор билан зарар келтириб ишлаётган исгиқболсиз ва кам рентабелли хўжаликларни фермер хўжаликларига айлантириш тартиби тас-дикланди (4^зижва4—асосида фермернинг ўзгалар меҳнатини эксплуатация қилишга интилиш эмас, балки ишлаб чиқариш зарурияти ётади. Бу энг «йШоТ^ишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг кучли мавсу-мийлик харш-пергаэпаэкмшигидан кега^ чиқади.
Қишлоқ хўжалигида ишларнинг йил давомида бир текис-да тақсимланмагани, экин экиш ёки ўрим-йиғим каби^иш тиғиз пайтларда қўшимча ишчи кучига эҳтиёж сезилади. Йил даво-мида керакидан ортиқча ишчи кучи сақлаш эса фермер учун ортиқча сарф-харажат қилишга олиб келади.
Фермер ўзи ва оила аъзоларининг манфаатларидан келиб [4] чиқиб, иложи борича ўзгалар меҳнатидан фойдаланмасликка интилади. Чунки ёлланма меҳнатдан фойдаланиш бир томон-дан хўжалик даромадининг бир қисмини иш ҳаки сифатида четга сарф бўлишига олиб келса, иккинчидан ёлланиб ишлаёт-ган шахсларнинг астойдил меҳнат қилишига ҳар доим ҳам кафиллик бериб бўлмайди.
Фермер хўжаликларида меҳнат килаётган шахслар (шу жумладан, ёлланиб ишлаётганлар ҳам) қонун йўли билан иж-тимоий ҳимояланган, яъни улар қоНун ҳужжатларида белгилан-ган тартибда давлат ижтимоий суғуртасидан ўтказилиши лозим ҳамда қарилик ёки ногиронлик нафақаси олишга, шунингдек вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотган тақдирда ҳам на-фака олишга ҳақлидир.
Меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахслар меҳна-тига ҳақ тўлаш томонларнинг келишувига биноан белгиланиб, пул биланёки натурада амалга оширилиши мумкин. Аммо унинг минимал миқдори энг кам иш ҳақидан паст бўлмаслиги зарур ва хўжалик фаолиятининг натижаларига боғлиқ бўлмай 611-ринчи навбатда тўланиши керак.
Фермер хўжалигида ишланган вақт ижтимоий суғурта бадаллари тўлао борилган тақдирда умумий ва узлуксиз иш ста-жига қўшилади. Иш юзасидан бўладиган барча муносабатлар шартнома билан

мустаҳкамланиши ва шартномада ҳар иккала томоннинг ҳуқуқ ва бурчлари аниқ қилиб белгиланиши лозим.

36 *Г*қача хулосалар

Фермер хўжгьшги *ўзагл* з^зоқ муддатли ижарага берилган ер)^астка-ларвдан фэйдалаш-гш ҳолда товар қишлоқ хўжалига ишлаб чиқариши би-лан шуру^шшувчи фермер х^княши гп>зши])И1шнг биргалшедаги фгюгшяти-га асослаш-гш, .юридик шгкс х^тсуқларета эга мустақил хўжалик юритувчи субьектдир. Фермер хўнгашгги танлов асосида, купроқ меҳнат ресурслари ортиқчалига сезилмаётган ерларда ва ҳудудларда ташкил этилади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)нинг аъзола-ри ўз хоҳишларига кўра қишлоқ хўжалити кооперативларининг (шир-кат хўжаликларининг) таркибидан чиқиш ва мустақил фермер ху-жалиги тузиш ҳуқ}'қига эга.

Фермер хужаликларини ташкил этишнинг у^шнчи йўиалцши сурункали зарар келтирио ишлаётган ва кам рентабелли қишлоқ хў-жалиги корхоналарини қайта ташкил этиб, тўлиқ фермер хўжаликла-рига айлантирилишидир.

Қишлокда кйчйк ва ўрга бизнес вакили - фермер хўжаликлари-ни ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борила-ётган иқгисодии ислоҳотларнинг истиқболдага устувор йўналишидир.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Фермер хужалиги деб нимага айтилади?
2. Фермер хужалигининг вазифаси нимадан иборат.
3. Фермер хужалигини ташкил этишнинг қандай тамойиллари мавжуд?
4. Фермер хўжаликлари қандай тартибда ташкил этилади? .
5. Фермер хужалигининг ташкилии-иқтисодий ва ҳуқуқий асос-лари нималардан иборат?

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Респзюликасининг «Фермер хўжалиги тўғриси-да» ги қонуни. — Т.. 1998.
2. Узбекистон Республикасининг «Деҳкон хўжалиги тутрисйда» гиқонушг,-Т., 1998.

.. ■

3. Усмонов С.Н., Дадабоев Ю.Т. Дехканское(фермерское) хо-зяйство. — Т., 1997.
4. Бекет М. Фермерское производства, организацгш управле-ния, анализ. — М., 1989.
5. Чориев Қ., Беркинов Б. Деҳқон ва фермер х5'жаликларини таш-кил этиш вг1 юршташшнг ҳ^^^укий — меъёрий асослари. — Т.: Шарқ, 2002.
6. Б&1андин Ю.С. Кресшюскоехозяиство. — М.: Агро11ро^шздат, 1992.
7. Добрьшин В.А. и др. Экономика сельского хозяйства. — М.: Агропромиздат, 1990.
б. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства: - М.: Дело и сервис, 2000.
9. Қовалеико II.Я. Экономика сёльского хозяйства. — М.: Тан-дем,1999.
10. Серова Е.В. Аграрная экономика. - М: Государственньш университет Вмсшая школа экономики, 1999.
11. Кепмбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю. Экономикс. — М. Республика, 1992.

37Бироқ, шу билан бирга уларнинг ташкил этилиши ва фаолияти самарадорлигини ошириш борасида^айнйкса ерларнйнг'мёлиоратив аҳволй^ . оғир— вамеҳнат ресурслари кам 1оўлган Сирдарё вилоятида тезкорлик | билан ҳал этилиши лозим бўлган кўплаб муаммолар келиб чиқмоқда. Чунки, тадкиқотларимизнинг кўрсатишйча, фермер хўжаликларининг 50 фоиздан кўпроғи рентабелдикдаражаси паст, ўзининг асосий фондларига эга бўлмаган ва айланма маблағлари етишмайдиган хўжаликлар сирасига киради. ,/"*"

Бундай- ^албий ҳолатнинг асосий сабаблари сифатида фермер хўжаликларига ажратилаётган ер участкаларининг кичиклиги, уларнинг кўпчилигида ўз техникаларининг йўқлиги, ресурслар таъминотида бозор муносабатларига мослаштирилган механизмнинг йўлга қўйилмаганлиги, ерларнинг шўрланиш даражасининг ошиб бораётганлиги ва уларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга жалб этилаётган инвестициянинг етарли эмаслиги, кредит ресурсларидан фойдаланишдаги муаммолар, бозор инфратузилмаси субъектларининг тўлиқ шаклланмаганлиги, агротехнйк сервис хизмати кўрсатиш даражасининг талаб даражасида эмаслиги, фермерларнинг билими, малакаси ва ташкилотчилик тажрибасининг етишмаслиги ва ниҳоят ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўлиқ тушиниб олмаганлиги каби омилларни келтириш ўр-инли-деб ҳиеоблаймиз. *^;/'$>-10*-+'*

Бу омилларнинг ҳар бири алоҳида ва шунинг билан бирга ўзаро боғлиқлик ва уйғунлик тамойилларига асосланган ҳолда чуқур—илмий — назарии--.аа,,амдлий,—.услубий тадқиқот изланишларини олиб боришни тақоза этади. Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалигида иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида фермер хўжаликларининг фаолият самарадорлигини ошириш муаммолари энг долзарб ва катта илмий — амалий аҳамиятга эга мавзу сифатида тан олиниши ва ҳал этилиши лозим.]

.....—**Муаммонинг ўрганилганлик даражаси.** Қишлоқ хўжалигини иелоҳ'
қилишнинг дастлабки ва ҳозирги босқичида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва фермерлик ҳаракатини ривожлантиришнинг назарий. асослари ва амалий йўл—йўриқлари Президентимиз И.А.Каримов асарларида илгари сурилган ғояларда ўз аксини топган.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий субъекти сифатида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва улар фаолияти самарадорлигини оширишнинг назарий ва услубий асослари бўйича бир қанча хорижлик олимлар, шу жумладан В.А. Громмкин, С. Грнжбовский, В. Добрьшин, В.В. Дречин, Л.А. Павлов, К. Панкова, Б.И. Пошкус ва бошқалар томонидан ўз мамлакатлари шароитига мос келадиган илмий изланишлар олиб борилган.
Ўзбекистон шароитида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантириш ҳамда, улар фаолияти самарадорлигини ошириш масалаларини ҳал этиш борасида етук аграр иқтисодчи олимлардан А.М.Жўраев, Ч.Муродов, Ф.Назарова, Р.Р.Раджапов, С.Н.Усмонов, А.М.Қодиров, С.С.Ғуломов, Р.Ҳ.Ҳусанов, НС.Хушматов, А.АШокиров, Қ.А.Чориев, П.Б.Аралов ва бошқалар ўзларининг самарали изланишлари билан катта ҳисса қўшганлар.
Шу билан бирга, ушбу йўналишда ҳозирга қадар олиб борилган тадқиқотларнинг аксарияти аграр секторни ислоҳ қилишнинг дастлабки

\Бироқ, шу билан бирга уларнинг ташкил этилиши ва фаолияти самарадорлигини ошириш борасида^айнйқса ерларнйнг'мёлиоратив аҳволй^ . оғир— вамеҳнат ресурслари кам 1оўлган Сирдарё вилоятида тезкорлик | билан ҳал этилиши лозим бўлган кўплаб муаммолар келиб чиқмоқда. Чунки, тадқиқотларимизнинг кўрсатишйча, фермер хўжаликларининг 50 фоиздан кўпроғи рентабелдикдаражаси паст, ўзининг асосий фондларига эга бўлмаган ва айланма маблағлари етишмайдиган хўжаликлар сирасига киради. ,/"*"
Бундай- ^албий ҳолатнинг асосий сабаблари сифатида фермер хўжаликларига ажратилаётган ер участкаларининг кичиклиги, уларнинг кўпчилигида ўз техникаларининг йўқлиги, ресурслар таъминотида бозор муносабатларига мослаштирилган механизмнинг йўлга қўйилмаганлиги, ерларнинг шўрланиш даражасининг ошиб бораётганлиги ва уларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга жалб этилаётган инвестициянинг етарли эмаслиги, кредит ресурсларидан фойдаланишдаги муаммолар, бозор инфратузилмаси субъектларининг тўлиқ шаклланмаганлиги, агротехнйк сервис хизмати кўрсатиш даражасининг талаб даражасида эмаслиги, фермерларнинг билими, малакаси ва ташкилотчилик тажрибасининг етишмаслиги ва ниҳоят ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўлиқ тушиниб олмаганлиги каби омилларни келтириш ўр-инли-деб ҳиеоблаймиз. ^;/'$>-10*-+'
Бу омилларнинг ҳар бири алоҳида ва шунинг билан бирга ўзаро боғлиқлик ва уйғунлик тамойилларига асосланган ҳолда чуқур—илмий — назарии--.аа„амдлий,—.услубий тадқиқот изланишларини олиб боришни тақоза этади. Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалигида иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида фермер хўжаликларининг фаолият самарадорлигини ошириш муаммолари энг долзарб ва катта илмий — амалий аҳамиятга эга мавзу сифатида тан олиниши ва ҳал этилиши лозим.]
.....—**Муаммонинг ўрганилганлик даражаси.** Қишлоқ хўжалигини иелоҳ'
қилишнинг дастлабки ва ҳозирги босқичида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва фермерлик ҳаракатини ривожлантиришнинг назарий. асослари ва амалий йўл—йўриқлари Президентимиз И.А.Каримов асарларида илгари сурилган ғояларда ўз аксини топган.
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий субъекти сифатида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва улар фаолияти самарадорлигини оширишнинг назарий ва услубий асослари бўйича бир қанча хорижлик олимлар, шу жумладан В.А. Громмкин, С. Грнжбовский, В. Добрьшин, В.В. Дречин, Л.А. Павлов, К. Панкова, Б.И. Пошкус ва бошқалар томонидан ўз мамлакатлари шароитига мос келадиган илмий изланишлар олиб борилган.
Ўзбекистон шароитида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантириш ҳамда, улар фаолияти самарадорлигини ошириш масалаларини ҳал этиш борасида етук аграр иқтисодчи олимлардан А.М.Жўраев, Ч.Муродов, Ф.Назарова, Р.Р.Раджапов, С.Н.Усмонов, А.М.Қодиров, С.С.Ғуломов, Р.Ҳ.Ҳусанов, НС.Хушматов, А.АШокиров, Қ.А.Чориев, П.Б.Аралов ва бошқалар ўзларининг самарали изланишлари билан катта ҳисса қўшганлар.
Шу билан бирга, ушбу йўналишда ҳозирга қадар олиб борилган тадқиқотларнинг аксарияти аграр секторни ислоҳ қилишнинг дастлабки

\фермер хўжаликларини ташкил этишнинг зарурияти, афзалликлари ва амалий аҳамиятини назарий асослашга қаратилган бўлиб, фермерлик ҳаракатига бугунгидек катта эътибор берилган ҳолатда ҳар бир минтақа, шу жумладан меҳнат ресурслари билан кам таъминланган, ерларининг мелиоратив аҳвбли нисбатан ёмон ва ўзига хос менталитетга эга бўлган Сирдарё вилояти, шароитига мос равишда фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш масалалари ва айниқса уларни бозор иқтисодиётининг навбатдаги босқичлари талаблари даражасида ҳал этиш йўллари етарлича тадқиқ этилмаганлиги, мазкур илмий — тадқиқот иши учун ушбу мавзуни танлашга асос бўлди.
Дисеертация ишининг илмий-тадкиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Илмий иш давлат илмий —техник дастури доирасидаги, Тошкент Давлат Аграр Университети тадқиқот режалари бўйича бажарилган. *рМ^^ц шлйъ*
Тадкикот асосйй мақсади - бозор иқтисодиёти шароитида фермер^ хужаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш буиича илмии—амалии « асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. **^Л-/£|<Ғв-дкИ1^от вазифалари.**
Тадқиқот Мақсадини амалга ошириш жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал этилди:
— иқтисодиётни эркинлаштириш талаб ва шароитларини ҳисобга олган ҳолда республикамизда фермер хўжаликларини ривожлан— тиришнинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилди ш_ойъе.кғив*з-арурияти наз.арий_ас.о сданди;
— бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг навврий— жгостарВГ"—■ўр-раяийди~~-вй кўрсаткичлар тизими такомиллаштирилди;
^-•-^"'^фермер хўжаликларини ривожлантириш бўйича илғор Мамлакатлар тажрибаси ўрганилди~ ва"*ўндан фойдаланишнинг асосий ^налшпдарц белгилабберилди;
— фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигининг ҳозирги ҳолатини, таҳлил .этиш асосида уларни ривожлантириш бўйича илмий-=.амалий хўлосалар йшлаб чиқилди;
(^——==^фермёр~ хўжаликларинй~" "моддйй—тёХника рееурслари билан таъминлашнинг мавжуд тизим ва механизми ўрганилди ва улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг ташкилий — иқтисодий ечимлари асослаб берилди;
— фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш" инфратузилмаси субъектлари билан бўладиган ўзаро иқтисодйй муносабат йўналишлари ўрганилди ва уларни янада такомиллаштириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди; "
— фермер хўжаликларига сервис хизмати кўрсатиш тизимининнинг ҳозирги кундаги. ҳолати таҳлил қилинди ва унинг натижаларига мувофиқ мазкур ■••■•' соҳа фаолият йўналишларини янада кенгайтириш ва та.кбмиллаштириш йўллари тавсия қилинди;.

— ишлаб чиқариш омилларидан оқилона фойдаланиш ҳисобига фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича илмяи[1]-
^-амалж асосланган таклиф ва тавсиялар тайёрланди**Тадқиқот объекти.** Фермер хўжаликлари, уларни моддий — техника, кредит ресурслари билан таъминловчи ва сервис хизмати кўрсатувчи корхоналар тадқиқот объекти бўлиб ҳисобланади. Муаммоларни бевосита ўрганиш - учун монографик тадқиқотлар олиб бориш объекти сифатида Сирдарё вилоятида фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари танлаб олинган.
Тадқиқот предмети. Турли йўналишда фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигини ошириш муаммолари, унга таъсир этувчи омиллар, фермер хўжаликларининг бошқа турдаги хўжалик юритиш субъектлари билан ўзаро муносабатлари тадқиқотнинг предмети бўлиб ҳисобланади.
Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагиларда ифода этилган:
— республикамиз шароитида фермер хўжаликларини ташкил этиш ҳамда ривожлантиришнинг объектив зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари очиб берилган ва назарий жиҳатдан асосланган;
— фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар синфлаштирилган ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлик ва уйғунликда содир бўлшпи нуқтаи назардан тизимлаштирилган;
— фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими такомиллаштирилган;
— тараққий этган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасига асосланган ҳолда фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган;
— фермер хўжаликларини ресурслар билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган;
— фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқилган.
Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Изланиш жараёнида олинган илмий —амалий натижалар қишлоқ хўжалигида фермерлик ҳаракатини ривожлантириш, фермер хўжаликлари моддий — техника базасини мустаҳкамлаш, уларни ресурслар билан таъминлаш ва сервис хизмати кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, фермер хўжаликлар*ида ишлаб чиқариш — хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишда муҳим амалий аҳамият касб этади. Шунингдек, улардан Ўзбекистон Республикаси Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Марказий ва тижорат банклар, илмий муассасалар, қишлоқ хўжалик корхоналари, ресурслар билан таъминловчи ва сервисхизмати кўрсатувчи ташкилотлар томонидан кенг фойдаланилиши мумкин.
Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар Сирдарё вилояти Гулистон тумани Хусусий деҳқон —фермер хўжаликлар уюшмаси (Маълумотнома №210, 18.03.2004 й.), шунингдек, «Мавлон ота» (Маълумотнома №146, 12.03.2004 й.) ва «Умид» (Маълумотнома №128, 03.10.2004 й.) фермер хўжаликлари, СайхунобоД тумани «Насиба» (Маълумотнома №22, 18.02.2004 й.) фермер хўжалиги томонидан амалиётга жорий этиш учун қабул қилинган. **Ишнинг синовдан ўтиши.** Тадқиқот натижалари бўйича Ўзбекистон Бозор ислоҳотлари илмий— тадқиқот институтида «Қишлоқда мулкдорлар синфини шакллантириш» (1998 й.), «Фермер. хўжаликларини ривожлан— тириш концепцияси, қонунчиликни такомиллиштириш ва республикада фермерликни ривожлантириш истиқболлари»» (2005 й.) ва Г.В. Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт академиясининг «Пятнадцатне Международнне Плехановские чтения» (2002 й.) мавзуларидаги халқаро ва республика миқёсида бўлиб ўтган илмий— амалий конференцияларда маърузалар қилиниб, ижобий баҳоланган.
Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Илмий ишнинг асосий натижалари юзасидан жами 2,5 босма табоқ ҳажмда 8 та мақола ва 3 та тезис республика ва хориж нашриётларида (ойнома ва тўпламларда) чоп этилган.
Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Илмий иш кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертация 129 бет бўлиб, унда 20 та жадвал, 3 та расм ўз аксини топган. Илмий ишни ёзиш жараёнида 92 та адабиётдан фойдаланилган.
Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, услуби ва услубиёти, илмий янгилиги ва амалий аҳамияти ёритиб берилган.
«Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва улар фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг назарий асослари» номли биринчи бобда фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг объектив зарурияти, ўзига хос хусусиятлари очиб берилган ва назарий жиҳатдан асосланган, фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш самарадорлигига таъеир этувчи омиллар тизимлаштирилган, . фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг назарий асослари ўрганилиб, самарадорликни баҳоловчи кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш бўйича тавсиялар берилган, фермер хўжаликларини ривожлантириш бўйича бир қатор хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ўрганилган ва республикамизда фермерлик ҳаракатини ривожлантириш бўйича назарий аҳамиятга молик таклифлар тайёрланган.
«Бозор муносабатлари шароитида фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлиги ва моддий-техника таъминотининг ҳозирги ҳолати» номли иккинчи бобда фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигининг ҳозирги ҳолати чуқур таҳлил қилинган, уларни ресурслар билан таъминлаш ва моддий — техника базасининг ҳозирги ҳолатигабаҳо берилган ҳамда фермер хўжаликлари ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси субъектлари ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатлар ўрганилиб, юқорида келтирилган ҳар бир йўналиш бўйича муҳим хулосалар ишлаб чиқилган.
«Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш ва ривожлантириш истиқболлари» деб номланган учинчи бобда ушбу шаклга мансуб хўжаликларнинг иқтисодий ва ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган, шунингдек фермер хўжаликлариниресурслар билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, улар фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.
Илмий ишнинг якуний қисмида тадқиқот натижаларидан келиб чиққан асосий хулоса ва таклифлар келтирилган.

2. Диссертациянинг асосий мазмуни

1. Мамлакат аграр секторида бозор муносабатларига ўтиш иқтисодиётни эркинлаштириш, соҳада хўжалик юритишнинг кўп укладли

- тизимини шакллантириш заруриятини келтириб чиқарди. Ана шундан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалигида турли хўжалик ва мулкчилик шаклларининг фаолият юритиши учун барча ҳуқуқий - меъёрий ва ташкилий — иқтисодий шарт —шароитларни яратиш мамлакат ҳукумати олдидаги муҳим вазифа ҳисобланади. Чунки Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов томонидан белгилаб берилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг бешта тамойилидан бири давлатнинг бош ислоҳотчи эканлигидир. Шу асосда мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб мавжуд ер —сув, моддий — техника ҳамда меҳнат ресурсларидан энг самарали фойдаланишни таъминлайдиган хўжалик шаклларини танлаб олиш мақсадида қишлоқ хўжалигида турли шаклдаги мулкчилик ва хўжалик юритиш субъектларининг фаолият юритиши учун барча имкониятлар очиб берилди.

Уларнинг кейинги йиллардаги фаолият натижаларининг таҳлили эса республикамиз шароитида ва унинг аксарият минтақалари, жумладан Сирдарё вилоятида; фермер хўжалиги шакли ўзининг хусусий мулкчилик муносабатларини жорий этиш ва самарадорликнинг юқори кўрсаткичларига эришиш имкониятларига эгалиги нуқтаи назардан бозор иқтисодиёти талаб ва усулларига жавоб бера оладиган энг афзал шакллардан бири эканлигини амалиётда исбот қилди. Шу боисдан ҳам аграр ислоҳотларнинг навбатдаги босқичида фермер хўжаликларини ривожлантириш устивор йўналиш сифатида тан олинди ва республика ҳукумати токонидан ишлаб чиқилган махсус мақсадли дастур асосида амалга оширила бошланди.

Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаршп самарадорлигига бир қатор омиллар таъсир этади. Улар ташкилий, иқтисодий, технологик ва табиий — экологик омилларга бўлинади. Тадқиқот ишида ҳар бир омилга хос хусусиятлар чуқур ўрганилган ҳолда уларнинг агротехнологик жараёнлардаги биргаликдаги таъсири ишлаб чиқариш самарадорлигини ■ таъминлаши илмий — назарий жиҳатдан асослаб берилди. Бу тизим 1 — илова акс эттирилган.

2. Республикамизнинг бошқа ҳудудларидан ўзининг кўплаб хусусиятлари билан ажралиб турувчи Сирдарё вилоятида фермерлик ҳаракатини ривожлантириш ва фермер хўжаликларини ташкил этишга алоҳида ёндошилмоқда. Чунки, мазкур ҳududнинг нисбатан огир табиий — иқлим шароити, меҳнат ресурслари билан таъминланиш даражасининг пастлиги, аҳоли менталитети ва аҳоли пунктларининг (айниқса вилоятнингянги ўзлаштирилган чўл массивларидаги) жойлашиши (дислокацияси) ҳамда бошқа бир қатор ташкилий — иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий омиллар бунга мажбур қилмоқда.

Вилоятда фермер хўжаликларини ривожлантиришга ислоҳотларнинг. дастлабки йилларіданоқ эътибор берилиб келинган бўлсада, фақатгина 2002 йилга келиб фермерлик ҳаракатини ривожлантиришда туб бурилиш ва ўзгариш юз берди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора—тадбирлари тўғрисида»ги 8 — сонли Қарорига асосан вилоятнинг Меҳнатобод ва Мирзаобод туманларидаги деярли барча ширкат хўжаликлари тутатилиб, улар ўрнида мос равишда 570 ва 624 та мустақил фермер хўжаликлари ташкил қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004 — 2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепцияси» тўғрисидаги Фармони ва ушбу Фармон асосида 2003 йил 30 октябрда қабул қилинган «2004 — 2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясини амалга ошириш чора—тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 476 — сонли қарорига мувофиқ 2004 — 2006 йиллар давомида вилоятнинг Оқ — олтин туманида 1 та, Гулистон туманида 2 та, Ховос туманида 3 та, Боёвут туманида 3 та, Сайхунобод туманида 2 та, Сирдарё туманида 12 та ва Мирзаобод туманида 2 та ёки вилоят бўйича қўшимча равишда 25 та зарар билан ишлаётган ва паст рентабелли ширкат хўжаликлари тугатилиб, улар ўрнида фермер хўжаликларини ташкил этиш белгилаб олинган.

Ушбу ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва ҳаётга тадбиқ этилшпи ўзининг дастлабки ижобий натижаларини берди. Бинобарин, бугунги кунга келиб вилоятда фаолият юритаётган фермер хўжаликлари сони 7221 тага етди ёки сўнгги беш йил мобайнида 2,6 маротабага кўпайди (1 — жадвал).

1-жадвал

Сирдарё вилоятида 2000-2004 йилларда фермер хўжаликлари сонининг динамикаси

Туманлар	Йиллар					2004 й. 2000 й. нисб. марта
	2000	2001	2002	2003	2004	
Боявут	390	416	493	586	871	2,2
Гулистон	476	568	623	723	766	1,6
Мирзаобод	251	281	570	635	868	3,5
Меҳнатобод*	338	353	624	678	—	—
Оқ—олтин	104	184	241	846	926	8,9
Сардоба	279	335	373	754	721	■ 2,6
Сайхунобод	389	512	617	795	903	2,3
Сирдарё	330	420	614	793	1223	3,7
Ховос	185	226	275	338	932	5
Гулистон ш.	5	5	5	3	5	—
Янгиер ш.	16	15	17	18	6	0,4
Ширин ш.	2	1	1	1	—	-
Вилоят бўйича жами	2765	3316	4453	6170	7221	2,6

Таҳлил қилинган йиллар давомида вилоятнинг Оқ —олтин туманида фермер хўжаликлари сони 104 тадан 926 тагача ёки 8,9 маротаба, Ховос туманида 185 тадан 932 тагача ёки 5 маротаба, Сирдарё туманида 330 тадан 1223 тагача ёки 3,4 маротаба, Мирзаобод туманида 251 тадан 868 тагача ёки 3,5 маротаба, Сайҳунобод туманида 389 Тадан 903 тагача ёки 2,3 маротаба, Сардоба туманида 279 тадан 721 тагача ёки 2,6 маротабага кўпайган. Умуман олганда, тадқиқ этилган давр мобайнида вилоятнинг барча туманларда фермер хўжаликлари сонининг ортиши кузатилган ва бу ташкилий муҳим тадбир ўзининг дастлабки ижобий натижаларни бера бошлади.

-Келтирилган таҳлил маълумотларидан кўриниб-турибдики, фермер хўжаликлари сонининг барқарор ўсишига эришилган, лекин вилоятнинг Янгиер ва Ширин шахарларида фаолият юритаётган фермер хўжаликлари сонининг камайиш тенденцияси рўй берган. Муаллиф томонидан жойида олиб борилган изланишлар шуни кўрсатдики, бунинг асосий сабаблари биринчи ҳолатда (Янгиер ш.) тугатилган фермер хўжаликлари раҳбарларининг ноқишлоқ хўжалиқ мутахассислигидаги касб эгаси эканлиги, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини юритиш борасида етарлича малакага эга эмаслиги, олинган мажбуриятни сурункасига бажармаганлиги бўлса, иккинчи ҳолатда (Ширин ш.) фермер хўжалиги раҳбарларининг ўз хоҳиши, яъни хўжалик юритшп истаги бўлмаганлиги натижасида юзага келган.

Вилоятда фаолият юритаётган 7221 та фермер хўжалигининг 6710 таси (93,0 фоизи) пахта ва ғалла, 177 таси (2,4 фоизи) боғдорчилик, 61 таси (0,8 фоизи) сабзавот, 112 таси (1,6 фоизи) гўшт —сут, 95 таси (1,3 фоизи) сут—гўшт ва 66 таси (0,9 фоизи) гўшт—жун маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган ва уларнинг вилоят туманлари бўйича тақсимланиши 2 — жадвалда келтирилган.

2-жадвал Сирдарё вилоятидаги турли ихтисослашувдаги мавжуд фермер ____________ хўжаликлари тўғрисида маълумот (01.01.2005 й.)____________

Туманлар	Фермер Кўжа—ликлари жами	Ўсим—ликчи—лик	Шундан			Чор-вачи—лик	Шундан		
			Пахта—ғалла	Бог-чилик	Сабза — вотчилик		Қорамол—чилик		Гўшт — жун иунали—шидаги қўйчилик
							Гўшт — сут	Сут-гўшт	
Боявут	871	824	815	4	5	47	20	23	4
Гулистон	766	717	688	24	5	49	26	21	2
Мирзаобод	868	847	838	5	4	21	4	•6	11
Оқ — олтин	926	879	870	9	-	47	14	15	18
Сардоба	721	710	710	-	-	11	.2	6	3
Сайҳунобод	903	874	865	2	7	29	16	9	4
Сирдарё	1223	1207	1164	31	12	16	10	4	2
Хавост	932	881	749	98	34	51	18	11	22
Гулистон ш.	5	3	-	3	-	2	2	-	-
Янгиер ш.	6	6	4	1	1	-	-	-	-
Вилоят бўйича	(7221	6948	6710	177	61	273	112	95	66
Жамидаги салмоғи, %	100	96,2	93,0	2,4	0,8	3,8	1,6	1,3	0,9

Демак, жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, мавжуд фермер хўжаликларининг 6948 таси ёки 96,2 фоизи деҳқончилик ва 273 таси ёки 3,8 фоизи чорвачилик йўналишидаги хўжаликлардир. Вилоят фермер хўжаликлари фаолиятида пахта ва ғалла етиштириш асосий ўрин эгаллайди. Айниқса Оқ-олтин, Сардоба, Сирдарё, Сайҳунобод туманлари фермер хўжаликлари асосан пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашгандир. Мисол учун, Сардоба туманидаги мавжуд 721 та фермер хўжалигидан 710 таси (98,5 %) ўсимликчиликка, шундан барчаси (100%) пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашган, Оқ —олтин туманида мавжуд 926 та хўжаликдан 879 таси (95,0%) ўсимликчилик йўналишидаги фермерлар -бўлиб, шундан 870 тас-и (99,0%) пахта-ғалла-етиштиришга ихтисослашгандир. Шу тариқа бошқа туманларда ҳам жами фермер хўжаликлари таркибида ўсимликчилик, хусусан пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар салмоғи юқори бўлган.

Оқ-олтин, Сардоба, Сирдарё, Сайҳунобод туманлари фермер хўжаликлари асосан пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашгандир. Мисол учун, Сардоба туманидаги мавжуд 721 та фермер хўжалигидан 710 таси (98,5 %) ўсимликчиликка, шундан барчаси (100%) пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашган, Оқ—олтин туманида мавжуд 926 та хўжаликдан 879 таси (95,0%) ўсимликчилик йўналишидаги фермерлар бўлиб, шундан 870 таси (99,0%) пахта-ғалла етиштиришга ихтисос-лашгандир. Демак, хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда вилоят қишлоқ хўжалигида ўсимликчилик йўналишидаги фермер хўжаликлари сони катта салмоқни ташкил этмоқда. Лекин, амалиёт натижалари вилоятда асосий турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун фермер хўжаликларига ажратиб берилган экин майдонлари ва ушбу майдонлардан олинаётган ялпи маҳсулот салмоғи фермер хўжаликлари олдига қўйилган талаб ва уларга яратиб берилаётган имконият даражаларига мос келмаётганини кўрсатмоқда (3 —жадвал).

Жадвал маълумотларининг кўрсатишича, агар 2000 йилда вилоятдаш жами пахта экин майдонларининг 41,8 фоизи ва пахта ялпи ҳосилининг 46,0 фоизи фермерлар ҳиссасига тўғри келган бўлса, 2004 йилга келиб бу кўрсаткичлар мос равишда 79,0 ва 76,2 фоизни ташкил этган, бошоқли дон экинлари бўйича ҳам бу кўрсаткичлар мос равишда 2000 йилда 29,8 ва 28,0 фоизни, 2004 йилда эса 94,3 ва 97,1 фоизни ташкил қилган, сабзавот экинлари бўйича эса мос равишда 2000 йилда 4,3 ва 1,4 фоиз, 2004 йилда 25,0 ва 16,4 фоизни ташкил этган, ниҳоят полиз экинлари бўйича мос равишда 2000 йилда 13,0 ва 2,7 фоиз, 2004 йилда эса 60,9 ва 48,0 фоизни ташкил этган. Ёки мазкур турдаги маҳсулотларни етиштириш ва ушбу мақсад учун ажратилган ер майдонларидан фойдаланиш самарадорлиги 2000-2004 йиллар мобайнида фермер хўжаликларида паст бўлган.

Албатта, бунга бир қатор объектив ва субъектив омилларни сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Жумладан, нисбатан оғир табиий-иқлим шароитлари, ресурслар таъминотининг яхши йўлга қўйилмаганлиги, фермер хўжаликларининг янгидан ташкил этилганлиги ва мустаҳкам моддий - техника базасига эга эмаслиги, хўжалик раҳбарларининг бозор м^нпгабатлапи тттаооитила ишлаш буйича етарлича билим, кўникма ва малакага эга эмаслиги, уларни зарур ахборотлар билан таъминлаш тизимининг заифлиги ва ҳоказо.

3—жадвал Сирдарё вилояти фермер хўжаликларида деҳқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича асосий кўрсаткичлар

Экин тури	Кўрсаткичлар	2000	2001	2002	2003	2004	2004 й. 2000 й. нисб.
	Экин майдони, минг га~	56,5 "	58,0	6~4~~~	84,4~~	106,5 ~	2,0
	Салмоғи %	41,8	42,5	52,2	75,7	79,0	х
Пахта	Ҳосилдорлик, ц/га	14,3	16,1	13,7	13,6	14,5'	1,0
	Ялпи ҳосил, минг тн.	80,5	93,6	87,9	114,7	154,4	2,0
	Салмоғи, %	46,0	51,4	63,2	58,6	76,2	х
	Экин майдони, минг га	27,5	31,9	43,3	68,7	90,5	3,3
	Салмоғи%	29,8	37,8	45,1	72,8	94,3	х
Ьошоқли АоН	ХосилдорлиК|_ц/га	18,6	24,7	22,8	25,1	27,3	1,5
	Ялпи ҳосил, минг тн.	51,0	78,7	98,7	172,4	257,4	5,0
	Салмоғи, %	28,0	37,8	44,3	72,0	97,1	х
	Экин майдони, минг га	0,2	0,3	0,4	0,6	1,1	5^5
	Салмоғи%	4,3	6,8~~	9,7	13,6	~~~~Г~	х
Сабзавот	Ҳосилдорлик, ц/га	65,0	73,5	108,9	157,4	159,5	2,5
	Ялпи ҳосил, минг тн.	1,3	2,2	4,3	9,4	17,5	13,5
	Салмоғи, %	1,4	2,4	4,5	9,1	16,4	х
	Экин майдони, минг га	0,3	0,4	0,9	2,1	2,8	9,3
	Салмоғи%	13,0	17,3	24,3	45,6	60,9	х
Полиз	Ҳосилдорлик, ц/га	61,3	48,9	104,3	179,4	182,1	3,0
	Ялпи ҳосил, минг тн.	1,8	1,9	9,4	37,7	51,0	28,3
	Салмоғи,,%		2,7	2,5	11,7	35,2	48,0	х

Манба: Сирдарё вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилди

Бундай вазиятларда фаолият юритаётган фермер хўжаликлари маҳсулот етиштириш ва умуман ишлаб чиқариш— хўжалик фаолияти самарадорлигини чуқурроқ таҳлил қилиш мақсадида Сирдарё вилояти Гулистон туманидаги «Умид» фермер хўжалиги фаолияти монографик ўрганилди. Дастлаб ушбу хўжаликда юқоридаги жадвалда келтирилган экин турлари бўйича асосий иқтисодий кўрсаткичлар таҳлил қилинди (4—жадвал).

Келтирилган таҳлил маълумотларидан кўриниб турибдики, асосий турдаги қишлоқ хўжалик махсулотлари (пахта, буғдой, сабзавот) етиштиришда хўжаликда оҳирги уч йил давомида ишлаб чиқариш рентабеллиги даражасининг барқарор ўсишига эришилган, гарчанд пахта етиштиришда бирмунча тебранишлар юз берган.

Шу тариқа, 2002 йилда бир центнер пахта хом —ашёсини ишлаб чиқариш таннархи 10951 сўм ва сотиш баҳоси 12815 сўмни мос равишда бир центнер ва гектар ҳисобига фойда 1864 ва 54056 сўмни, рентабеллик д,аражаси 17,0 % ташкил этган бўлса, 2004 йилга келиб бу кўрсаткичлар мос равишда 20692,7 сўм, 25235 сўм, 4542,3 сўм, 129455,6 сўм ва 22,0 % гашкил қилган. Буғдой етиштиришда ушбу кўрсаткичлар 2002 йилда мос равишда 3850 сўм, 5610 сўм, 1760 сўм, 59840 сўм ва 45,7 %, 2004 йилда эса 5060 сўм, 7830 сўм, 2770 сўм, 102490 сўм ва 54,7 % ташкил қилган. Сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришда эса ушбу кўрсаткичлар мос равишда 2002 йилда 6775 сўм, 8125 сўм, 1350 сўм, 155250 сўм ва 19,6 %, 2004 йилда эса 8760 сўм, 12574 сўм, 3814 сўм, 610240 сўм ва 43,5 % ташкил этган.

4-жадвал Гулистон тумани «Умид» фермер хўжалигининг асосий турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари (сўм ҳисобида)

Махсулот! ^гури	т,,, Кур^аткичлар	Йиллар ~~00~~П	2003	2004
Пахта	1ц. маҳсулот таннархи	10951	17580	,20692,7
	1ц. маҳсулот сотиш баҳоси	12815	19750	25235
	1ц. маҳсулот сотишдан кўрилган соф фойда ёки зарар	.,,,,.	,,,?п	4^49 3
	1 га. ҳисобига олинган соф фойда ёки зарар	54056	58590	129455,6
	Рентабеллик даражаси %	17,0	12,3	22,0
Буғдой	1ц. маҳсулот таннархи	3850	4125	5060
	1ц. маҳсулот сотиш баҳоси	5610	6580	7830
	1ц. маҳсулот сотишдан кўрилган соф фойда ёки зарар	.,,,.,,	'удчч	о?70
	1 га. ҳисобига олинган соф фойда ёки зарар	59840	88380	102490
	Рентабеллик даражаси %	45,7	59,5	54,7
Сабзавот	1ц. маҳсулот таннархи	6775	7256	8760
	1ц. маҳсулот сотиш баҳоси	8125	10121	12574
	1ц. маҳсулот сотишдан кўрилган соф фойда ёки зарар	. ,,,,,,	ОЙКЧ	ЗЯ1Д
	1 га. ҳисобига олинган соф фойда ёки зарар	155250	449805	610240
	Рентабеллик даражаси %	19,6	39,4	43,5

Манба: «Умид» фермер хўжалиги ҳисоботлари асосида тузилди

Соф фойда ва рентабеллик даражасининг ўсиш суръати шунингдек сабзавот махсулотлари ишлаб чиқариш соҳасига ҳам тегишли бўлиб, фермер хўжалигида имкониятлар катта эканлигини кўрсатади. Ушбу ва бошқа таҳлил натижалари асосида улар бўйича тадқиқот жараёнида илмий — амалий асосланган хулосалар ишлаб чиқилди.

Маълумки, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши самарадорлиги етказиб бериладиган саноат маҳсулотлари баҳолари даражасига бевосита боғлиқ, чунки, зотан қишлоқ хўжалиги ва саноат ўртасидаги мутаносиб товар айрибошлаш бузилганда, яъни таъкидламоқчимизки, саноат маҳсулотлари баҳоларининг ўсиш индекси аграр соҳа маҳсулотлари баҳоларининг ўсиш индексидан бир неча маротаба ошиб кетганда ушбу муаммо янада кескин, таъбир жоиз бўлса, хатарли тус олади.

Бинобарин, олиб борилган кузатув натижаларига кўра 1995 — 2004 йиллар давомида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳосига нисбатан саноат маҳсулотлари баҳолари индекси қарийб 1,4—1,5 маротаба тезкор суръатлар билан ўсиб борган (1 — расм).

Келтирилган таҳлил маълумотларидан кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган саноат маҳсулотлари ва хизматлари баҳолари индекси 2004 йилда 1995 йилга нисбатан 37,2 маротабага, қишло хўжалиги маҳсулотлари бахолари индекси эса 26,1 маротабага ўсган,.ёки индексларнинг ўсиши ўртасидаги тафовут 1,4 маротабани ташкил этган.

Қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари баҳолари индексларининг ўзгариши (1995-2004 йй.)

Манба: ЎзР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди

1—расм

Бошқача қилиб айтганда, 2004 йилда 1995 йилДаги ҳажмларда саноат маҳсулотлари сотиб олишдан бошқа шароитларни тенг деб олинганда, қарийб 1,4 маротаба кўпроқ ҳажмдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиш талаб этилади деган хулоса чиқариш мумкин.

Маълумки, ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни интенсив ривожлантиришда моддий — техника ресурслари таркибига кирувчи минерал ўғитлар билан таъминланиш ва улардан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан вилоят фермер хўжаликларини ушбу турдаги ресурсга бўлган талаби ва уни қондирилиш даражаси таҳлил қилинди (2 —расм).

Келтирилган таҳлил маълумотларидан кўриниб турибдики, умуман олганда фермер хўжаликларининг барча турдаги (ИРК) минерал ўғитларга ва уни алоҳида турлари, жумладан фосфор (Р) ва калий (К) ўғитларига бўлган талаби тадқиқ этилган йиллар давомида сурункасига қондирилмай келинмоқда. Фақатгина азотли (N1 ўғитлар бўйича таъминланиш талабдан юқори бўлиб, бу асосан мазкур турдаги ўғитларнинг ўзимизда ишлаб чиқарилиши билан изоҳланади.

Тадбирларнинг ташкилий — иқтисодий асосларидаги айрим камчиликлар ва улар ижросини талаб даражасида таъминланмаслиги натижасида, фермерларга ресурслар етказиб бериш ва хизмат кўрсатиш муаммоси сақланиб қолмоқда. Шуни ҳисобга олиб таъкидлаш лозимки, ҳозирда фе^мерларни ресурслар билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатишнинг мутлақо янги, муқобил, уйғунлашган тизимини яратиш давр тақозоси бўлиб қолмоқда. хўжалиги маҳсулотлари бахолари индекси эса 26,1 маротабага ўсган,.ёки индексларнинг ўсиши ўртасидаги тафовут 1,4 маротабани ташкил этган.

Қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари баҳолари индексларининг ўзгариши (1995-2004 йй.)

Манба: ЎзР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди

1—расм

Бошқача қилиб айтганда, 2004 йилда 1995 йилДаги ҳажмларда саноат маҳсулотлари сотиб олишдан бошқа шароитларни тенг деб олинганда, қарийб 1,4 маротаба кўпроқ ҳажмдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиш талаб этилади деган хулоса чиқариш мумкин.

Маълумки, ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни интенсив ривожлантиришда моддий — техника ресурслари таркибига кирувчи минерал ўғитлар билан таъминланиш ва улардан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан вилоят фермер хўжаликларини ушбу турдаги ресурсга бўлган талаби ва уни қондирилиш даражаси таҳлил қилинди (2 —расм).

Келтирилган таҳлил маълумотларидан кўриниб турибдики, умуман олганда фермер хўжаликларининг барча турдаги (ИРК) минерал ўғитларга ва уни алоҳида турлари, жумладан фосфор (Р) ва калий (К) ўғитларига бўлган талаби тадқиқ этилган йиллар давомида сурункасига қондирилмай келинмоқда. Фақатгина азотли (N1 ўғитлар бўйича таъминланиш талабдан юқори бўлиб, бу асосан мазкур турдаги ўғитларнинг ўзимизда ишлаб чиқарилиши билан изоҳланади.

Тадбирларнинг ташкилий — иқтисодий асосларидаги айрим камчиликлар ва улар ижросини талаб даражасида таъминланмаслиги натижасида, фермерларга ресурслар етказиб бериш ва хизмат кўрсатиш муаммоси сақланиб қолмоқда. Шуни ҳисобга олиб таъкидлаш лозимки, ҳозирда фе^мерларни ресурслар билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатишнинг мутлақо янги, муқобил, уйғунлашган тизимини яратиш давр тақозоси бўлиб қолмоқда.

15

Сирдарё вилояти фермер хўжаликларини асосий турдаги минерал ўғитлар билан таъминлаш даражасининг динамикаси,

минг тпння 1ПП% гпгЬ упядя Г?П0П-?.ПП4 ЙЙЛ

Манба: Сирдаре вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилди.

2-расм

Кўрсаткичлар	2003йил	2004 йил	2005 йил	2006 йил	2007 йил	2008 йил	2008 йилда 2007йилга нисбатан ўзгариши (+,-)
Фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари сони. бирлик	55445	72406	87552	103921	125668	189235	+133790
Фаолиятини тўхтатган фермер хўжаликлари сони. бирлик	584	856	668	1508	2521	1836	+1252
фермер хўжаликларида банд бўлган ишчи кучи сони, минг киши	386.2	488	603	765.3	954.2	1381.1	+994.9
Битта фермер хўжалигида банд бўлганлар ўртача сони, киши	7	6.7	6.9	7.4	7.6	7.3	+0.3
фермер хўжаликларида ҳар 100га ерга тўғри келувчи ишловчилар сони, киши	36.6	30.7	28.1	26.1	25.3	27.9	-8.7
фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти таркибидаги улуши, %	6.9	9.9	14.1	20.4	24.5	32.3	+25.4
фермер хўжаликларига бириктирилган ер майдони, минг гектар	1054.7	1591.7	2148.1	2935.3	3775.3	4953.2	+3898.5
Ҳар бир фермер хўжаликларига тўғри келувчи ўртача ер майдони, гектар	19	22	24.5	28.2	30	26.2	+7.2
фермер хўжаликларида 1нафар ишловчига тўғри келувчи ўртача ер майдони, га	2.7	3.3	3.6	3.8	4	3.6	+0.9

Бизнингча, бундай тизим фермер хўжаликлари ҳамда ресурс етказиб берувчилар ва хизмат кўрсатувчиларнинг тегишли улушлар киритиш асосида иштирок этиш тамойиллари негизида ташкил топадиган бирлашмалар, яъни агроконсорциумлар шаклида тузидиши ва фаолият юритиши лозим (2 —илова).

Бу каби тузилмалар кооперациянинг самарали шаклларидан бири сифатида намоён бўлади ва уларга аъзо бўлиб кирган субъектлар қизиқиш ва манфаатларига мос келади.

Агроконсорциумларга бизнингча, фермер хўжаликлари, моддий — техника ресурслари етказиб берувчилар («Қишлоқхўжаликкимё» туман бирлашмалари, нефт маҳсулотлари корхоналари, техника ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқарувчи заводларнинг жойлардаги дилерлик марказлари ва ҳ.к.) ҳамда, хизмат кўрсатувчи тузилмалар (МТП, ўсимлик зараркунандалари ва касалликларига қарши кураш хизматлари, зооветпунктлар ва ҳ.к.) бирлашиши мумкин.

Бундай тузилмалар халқ хўжалигининг бир нечта тармоқлари корхоналари, ҳаттоки молия муассасалари, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ташиш, сақлаш, қайта йшлаш ва реализация қилиш, яъни тайёр истеъмол товар(маҳсулот)ларини истеъмолчигача етказиш билан боғлиқ барча субъектларнинг ўзаро манфаатлари уйғунлигига асосланган ва, шунингдек, бозор иқтисодиёти талабларига мос келадиган ҳамкорлик шакли ҳисобланади.

Шу боисдан ҳам ҳозирги даврда бундай тузилмаларнинг деярли йўқлиги ва уларнинг юксак самарали фаолиятларни ташкил этишдаги афзалликларини эътиборга олиб, бу соҳада илмий — тадқиқот изланишларини риВожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикасида 2003-2008йилларда фермер хўжаликлари фаолиятининг асосий кўрсаткичлари

Фермер хўжаликлари гурухлари оптимал ер майдонини ва ишлаб чиқариш натижалари.

3.2- жадвал

Фермер хўжаликлари гурухи	Ҳаражатлар		даромад	
	Х опт,га	**Уэ минг сўм**	**Х опт,га**	**Уэ минг сўм**
10 га. гача	9.76	308.5	7.04	345.0
20 га. гача.	12.8	372.9	11.1	375.7
20 га. дан юқори	27.5	330.9	22.4	379.5

3,5-жадвал

20 гектардан ортиқ ери бор фермер хўжаликлари ривожланиш вариантлари

	Кўрсаткичлар	**Пахта**						**Буғдой**				**Сабзовот**		**Боғғлар**		**Чегаравий**	
		X_1	X	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_{14}	В-1	В-2
1	Ер	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	≤30	35≤
2	Буғдой майдони							1	1	1						≤8,5	≤10
3	Сабзавот майдони										1	1	1			≤3	≤5(6)
4	Боғ													1	1	≤2	≤2,5(
5	Пахта ишлаб	30	28	27	30,2	26,5	27,5									≥405	≥500
6	Буғдой ишлаб							40	44	51						≥340	≥450
7	Сабзовот ишлаб										225,6	211,7	228,1			≥675	≥1040
8	Картошка ишлаб													135,4	156,4	≥270	≥468
9	Меҳнат сарфи	72,5	72	68,7	73	68,7	69	18,5	20	22	104	106	ПО	118	120	≥0	≥0
	Даромад	112	7	931,	1113,	89	50,	700	770	892,	3496,	3281,	3535,	338	3910	→	→ max

3,3-жадвал

10 гектаргача ери бор фермер хўжаликлари ривожланиш вариантлари

	Кўрсаткичлар	**Пахта**						**Буғдой**				**Сабзовот**		**Чегаравий шарти**	
		X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}	В-1	В-2
1	Ер майдони	1	1	1				1	1		1	1		≤10(14)	≤15(17)
2	Буғдой майдони							1	1					≤3,5	≤4,0
3	Пахта ишлаб чиқариш	30,0	28,6	26,5							1	1	1	≥285	≥350
4	Буғдой ишлаб							40,3	45,1					≥140	≥150
5	Сабзовот ишлаб										173,2	211,4		≥200	≥250
6	Меҳнат сарфи	72,5	71	60,7				19,5	20,1		98	105		≥0	≥0
	Даромад	1105,8	986,7	914,5				705,3	787,5		2684,6	3276,7		→ max	→ max

3,4-жадвал

20 гектаргача ери бор фермер хўжаликлари ривожланиш вариантлари

	Кўрсаткичлар	Пахта						Буғдой				Сабзовот		Чегаравий шарти	
		X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}	B-1	B-2
1	Ер майдони	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	≤20	≤25
2	Буғдой майдони							1	1	1				≤5	≤7
3	Сабзавот майдони										1	1	1	≤2	≤2,5
4	Пахта ишлаб	33	28	30	27,6	31	26							≥350	≥450
5	Буғдой ишлаб							41	43	48				≥200	≥275
6	Сабзовот ишлаб										175,1	225,6	211,7	≥350	≥550
7	Меҳнат сарфи	74,5	72	72,5	68,7	73,5	68,7	18	18,9	20	95	101	104	≥0	≥0
	Даромад	1216,	96	1105,	952,	1142,	897	717,	752,	84	2714	3496,	3281,	→	→ max

Чиноз тумани фермер ҳўжаликлари оптимал режаси

3.6-жадвал.

No	кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Ер майдони	Ер майдони
1	Ҳамма экин майдони	га	20Га	25Га
2	Шу жумладан пахта	га	13.8	16.8
3	Буғдой	га	4.2	5.7
4	Сабзавотлпр	га	2	2.5
5	Пахта хом ашёси иш.чиқ	Ц	465.4	564.4
6	Буғдой иш.чиқариш	Ц	201.6	273.6
7	Сабзавот иш. Чиқариш	Ц	451.2	564
8	Меҳнат сарфи	Одам/кун	1314.1	1618.1
9	Умумий даромад	Млн.сўм	27.3	33.9
10	Умумий ҳаражат	Млн.сўм	20.9	25.9
11	Умумий фойда	Млн.сўм	6.4	8
12	Пахта ҳосилдорлиги База режаси асосида	Ц/Га	33	33
13	Энг баланд режа	Ц/Га	33.7	33.6
14	1гектарга оптимал режа бўйича даромад	Минг сўм	1365.4	1358.6
15	Фойда	Минг сўм	322.8	322.3
16	1ц пахта иш.чиқ. ҳаражат	Одам/кун	2.2	2.2
17	Буғдойга ҳаражат	Одам/кун	0.42	0.42
18	Сабзавотга ҳаражат	Одам/кун	0.45	0.45
19	рентабеллик	%	30.6	30.8

Чиноз тумани фермер ҳўжаликлари оптимал режаси

3.6-жадвал.

No	кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Ер майдони	Ер майдони
1	Ҳамма экин майдони	га	20Га	25Га
2	Шу жумладан пахта	га	13.8	16.8
3	Буғдой	га	4.2	5.7
4	Сабзавотлпр	га	2	2.5
5	Пахта хом ашёси иш.чиқ	Ц	465.4	564.4
6	Буғдой иш.чиқариш	Ц	201.6	273.6
7	Сабзавот иш. Чиқариш	Ц	451.2	564
8	Меҳнат сарфи	Одам/кун	1314.1	1618.1
9	Умумий даромад	Млн.сўм	27.3	33.9
10	Умумий ҳаражат	Млн.сўм	20.9	25.9
11	Умумий фойда	Млн.сўм	6.4	8
12	Пахта ҳосилдорлиги База режаси асосида	Ц/Га	33	33
13	Энг баланд режа	Ц/Га	33.7	33.6
14	1гектарга оптимал режа бўйича даромад	Минг сўм	1365.4	1358.6
15	Фойда	Минг сўм	322.8	322.3
16	1ц пахта иш.чиқ. ҳаражат	Одам/кун	2.2	2.2
17	Буғдойга ҳаражат	Одам/кун	0.42	0.42
18	Сабзавотга ҳаражат	Одам/кун	0.45	0.45
19	рентабеллик	%	30.6	30.8

Чиноз туманида пахта ва буғдой етиштиришнинг асосий кўрсаткичлари

3.1-жадвал

No	кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2007-йил	2008-йил	2008йилда 2007йилга нисбати %да
1	Пахта хом ашёси ишлаб Чиқариш	Тонна	23557	20882	88.6
2	Пахта ҳосилдорлиги	Ц/Га	23.4	26.1	88.8
3	Пахта хом ашёсини етиштиришдан олинган Даромад	Млн сўм	7208.4	8197.5	113.7
4	Пахтачилик ҳаражатлари	Млн сўм	6124.8	7308.7	119.9
5	Пахтачиликдан олинган фойда	Млн сўм	1083.6	888.8	82
6	Пахтачиликнинг рентабеллик даражаси	%	17.7	12.1	-5.6
7	Буғдой ишлаб Чиқариш	Тонна	33614	34124.4	101.5
8	Буғдойни сотишдан олинган Даромад	Млн сўм	7019.3	8925.2	127.2
9	Буғдой ишлаб Чиқариш ҳаражатлари	Млн сўм	5719	7166.6	125.3
10	Буғдойдан олинган фойда	Млн сўм	1300.3	1758.6	135.2
11	Буғдой етиштириш рентабеллиги	%	22.7	24.5	+1.8